

بررسی موانع تحقق اقتصاد سالم در جامعه از منظر آیات و روایات

صغری مولائی (نویسنده مسئول)^۱، فرج بهزاد^۲، علیرضا عبدالرحیمی^۳

^۱ دانشجوی دکتری گروه علوم قرآن و حدیث واحد اردبیل، دانشگاه آزاداسلامی، اردبیل، ایران Seyed.ali.molae@gmail.com

^۲ استادیار گروه علوم قرآن و حدیث واحد اردبیل، دانشگاه آزاداسلامی، اردبیل، ایران، نویسنده مسئول behzad.f.phd@gmail.com

^۳ استادیار گروه علوم قرآن و حدیث واحد اردبیل، دانشگاه آزاداسلامی، اردبیل، ایران abdorrahimy.ar@gmail.com

چکیده

براساس آموزه‌های قرآن، قوام جامعه به اقتصاد و سلامت آن بوده و یکی از پایه‌های مهم حکومت و جامعه است. با خدشه دار شدن اقتصاد به واسطه ی فساد، دیگر پایه‌ها نیز یکی پس از دیگری فرو می‌ریزد. اقتصاد سالم و اسلامی می‌تواند جامعه را به رشد و تکامل دنیوی و اخروی برساند، هم موجب رونق و شکوفایی اقتصاد کشور شود و هم از ورود کالاهای قاچاق به کشور جلوگیری کند. اولین مرحله در رسیدن به اهداف اقتصاد سالم، شناخت آسیب‌های اقتصادی است که زمینه را برای افزایش استقلال اقتصادی و سالم آماده می‌کند اگر اقتصاد اسلامی در جامعه محقق شود موجبات پیشرفت کشور خواهد بود و اگر انحصار ثروت ملی در دست گروه خاص باشد مانع اقتصاد سالم بوده و فساد و تباهی اقتصادی بی‌تعهدی، اقتصاد ربوی، توزیع نابرابر ثروت، انباشت ثروت، قاچاق، رشوه، احتکار، کم‌فروشی، رانت خواری، اختلاس، سلطه سفیهان، زراندوزی، اتراف، تکاثر، رباخواری و مانند آنها را موجب می‌شود خداوند متعال مال و ثروت را موجب قوام و آرامش زندگی بشر قرار داده است، لذا این مقاله به روش توصیفی-تحلیلی انجام پذیرفته و در آن سعی بر آن شده است تا بر اساس قرآن و روایات آسیب‌ها و موانع تحقق اقتصاد سالم در حکومت اسلامی، استخراج و در نهایت با نگاهی کلان‌تر این موانع، تبیین و تحلیل شود تا با شناخت این موانع، راهکاری برای رفع موانع دستیابی به یک اقتصاد سالم و اسلامی به دست دهد.

واژه‌های کلیدی

اقتصاد، اقتصاد سالم، اقتصاد ناسالم، شاخصه‌های اقتصاد ناسالم

۱/۱ مقدمه و بیان مسئله

اقتصاد یکی از بنیان های اساسی شکل گیری یک جامعه است؛ اگر اقتصاد جامعه ای بر اساس ضوابط سالم و مبتنی بر اصول صحیح و درست پایه ریزی شده باشد، این امر موجب آن می گردد که توسعه و پیشرفت اقتصادی شکل گیرد و کاهش فاصله طبقاتی در جامعه صورت پذیرد؛ بالعکس اگر اقتصاد ناسالم در جامعه ای حکم فرما شود، ثروت های موجود در دست افرادی محدود انباشته شده و این امر باعث ایجاد ناامنی و اختلاف میان افراد طبقه فقیر و غنی در جامعه خواهد شد استقلال و عظمت هر جامعه، در گرو برخورداری از اقتصاد سالم و رفع کمبودهاست، زیرا بسیاری از وابستگی های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی و نیز بروز مفاسد اجتماعی از عدم کارایی اقتصادی جوامع انسانی سرچشمه می گیرد و اصولاً پیمودن مسیر تکامل و رسیدن به کمال مطلوب و اهداف عالی انسانی بدون برنامه ریزی اقتصادی و رفع نیازمندی های مادی میسر نمی شود (کرمی، ۱۳۹۰: ۹-۸)

نقشی که اقتصاد در جامعه ایفا می کند، همانند ستون میانی خیمه است که خیمه را برپا نگه می دارد و به آن معنا و مفهوم می بخشد. اگر اقتصاد جامعه از میان برود یا سست و ضعیف شود، به همان میزان جامعه آسیب می بیند. ضایع کردن حق مردم در مسائل اقتصادی، یکی از بارزترین نمونه های فساد است. زیرا اقتصاد ناسالم، جامعه را به فساد می کشاند. (قراحتی، ۱۳۸۷، سوره هود)

از نظر اسلام هدف های اسلامی بدون اقتصاد سالم تأمین نمی شود (مطهری، ۱۳۶۸، ص ۲۱)

اقتصاد مطلوب از دیدگاه قرآن کریم اقتصادی بدون ربا و عدالت محور است و تلاش برای کسب رزق و روزی حلال در کلام اهل بیت (ع) برتر از جهاد در راه خدا دانسته شده و این بزرگواران همواره مردم را به تلاش جهت کسب روزی و برنامه ریزی اقتصادی و مباحث مربوط به آن تشویق کرده اند. اگر اقتصاد جامعه تضعیف شود، به دنبال آن فقر و به دنبال فقر است کفر می آید و این موضوع مهمی است که در روایات متعددی بیان شده است (احمدی و همکاران ۱۳۹۸: ۲).

از این رو پژوهش حاضر برآن است تا با تحلیل محتوای آیات قرآن کریم و روایات معصومین (علیهم السلام)، آسیبهای اقتصادی در حکومت اسلامی را مورد بررسی قرار داده و استخراج کند تا با شناخت این موانع و مشکلات و عبور از آنها می توان به پیشرفت اقتصادی در مسیر توسعه دست یافت و اهداف عالی و متعالی جامعه ایمانی را تحقق بخشید.

۲/۱ مبانی مفهومی و نظری

اقتصاد

اقتصاد از ریشه ی «قصد» به معنای پیمودن راه میانه و دوری از افراط و تفریط در طی مسیر است. می توان گفت که واژه ی اقتصاد در زبان عربی معنای «میانه روی» و «اعتدال» دارد. تعادل در دخل و خرج (معین، ۱۳۷۱، ج ۱ ص ۳۲۲) به معنای تصمیم گیری و اراده به انجام کاری (مصطفوی، ۱۳۶۰، ج ۹، ص ۲۶۹) اعتدال و میانه روی و استقامت در راه (فراهیدی، ۱۴۰۸، ج ۵، ص ۵۴) عدل و میانه روی، حد وسط میان اسراف و تقتیر، استقامت و پایداری در مسیر (جوهری، ۱۳۷۶، ج ۲، ص ۵۲۴، ابن منظور، ۱۹۵۵، ج ۱۱، ص ۱۷۹)

تعریف اصطلاحی اقتصاد

در تعریف اصطلاحی، اقتصاد در مدل غربی به معنی مدیریت منابع محدود برای پاسخگویی به نیازهای نامحدود است. در حالی که در اسلام منابع و امکانات نامحدود معرفی شده اند. اقتصاد و برنامه ریزی برای معاش باید طوری باشد که معاد انسان را رقم بزند و کسب رضایت خداوند به عنوان غایت و نهایت مطلوب اقتصاد در نظر گرفته می شود. اقتصاد در معانی اصطلاحی آن، که امروزه

بیشتر مورد استفاده قرار می گیرد علمی است که رفتار و رابطه ی انسان را با اشیاء مادی مورد نیاز او که به رایگان در طبیعت نمی یابد مورد مطالعه قرار می دهد. (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه ، ۱۳۹۳، ص ۲۸) در اصطلاح، اقتصاد از رشته های علوم اجتماعی به شمار می رود که در رابطه با رفتارهای گوناگون انسانی در زمینه فعالیتهای اقتصادی و تفسیر واقعیات ظاهری مرتبط با این فعالیتها بحث می کند(سعاد ابراهیم، ۱۴۰۶، ص ۱۳) و همچنین به مجموعه ای از مبانی و اهدافی گفته می شود که جامعه ترجیح می دهد بر مبنای آن زندگی خویش را اداره کرده و مشکلات عملی خود را حل کند.(هادوی تهرانی، ۱۳۷۸، ص ۳۱)

۳/۱ پیشینه پژوهش

لیراوی و همکاران (۱۳۹۲) در کتاب مبانی، الزامات و موانع جهاد اقتصادی به موانع اجتماعی، اقتصادی و اخلاقی جهاد اقتصادی اشاره می کنند و نتیجه می گیرند که در راه تحقق جهاد اقتصادی موانع زیادی، همچون تکیه کردن بر منابع مطالعاتی نامطمئن، نداشتن شجاعت در تصمیم گیری، برخورد شعاری و شناخت نادرست اقتصاد اسلامی نقش دارند.

خسروی و لک زایی، (۱۳۹۵) در پژوهش «امنیت اقتصادی از دیدگاه امام علی(ع) با تأکید بر عهدنامه مالک اشتر» پرداخته است و در راه تحقق امنیت اقتصادی موانعی همچون فقدان عدالت اقتصادی، تبعیض و نابرابری، ربا، احتکار و... را ذکر کرده و به این نتیجه رسیده که اقتصاد زمانی پویا و عامل پیشرفت جامعه خواهد بود که دچار تزلزل و آلوده شدن به فساد و کج روی نگردد .

عیوضی (۱۳۹۲) در کتاب جهاد اقتصادی از منظر مقام معظم رهبری به آسیب های دولتی و مردمی در جهاد اقتصادی پرداخته و بیان می دارد که شناخت و توجه به این آسیب ها می تواند رهپویان راه را از مبتلا شدن به آنها مصون دارد.

اما به رغم پژوهش های متعدد صورت گرفته، تاکنون مقاله ای پیرامون آسیب شناسی موانع تحقق اقتصاد سالم در آیات و روایات نگارش نشده است، به همین دلیل بررسی این موضوع می تواند در رسیدن به اقتصادی سالم و پویا نقش اساسی داشته باشد.

۴/۱ روش پژوهش

این پژوهش با استفاده از روش کتابخانه ای و تحلیل مضمونی انجام گرفته است. باتوجه به هدف و مسئله این پژوهش، واحد تحلیل آیات و روایات در نظر گرفته شد. بدین منظور، ابتدا آیات و روایات مرتبط با موضوع تحقیق شناسایی شده و سپس به صورتی نظام مند مورد تحلیل قرار گرفته اند و آسیبهای اقتصادی در حکومت اسلامی استخراج شده است.

۵/۱ اهمیت اقتصاد

استقلال و شکوه و عظمت هر جامعه در گرو برخورداری از اقتصاد سالم و رفیع کمبودهاست، زیرا بسیاری از وابستگی های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی و نیز بروز مفسد اجتماعی از عدم کارایی اقتصادی جوامع انسانی سرچشمه می گیرد و اصولاً پیمودن مسیر تکامل و رسیدن به کمال مطلوب و اهداف عالی انسانی بدون برنامه ریزی اقتصادی و رفیع نیازمندی های مادی میسر نمی شود.(کرمی، پورمند ، ۱۳۹۰، ص ۸-۹)

۶/۱ خصوصیات اقتصاد سالم از دیدگاه اسلام

یکی از اهداف اقتصاد اسلامی توسعه و رشد است (میرمعزی، ۱۳۷۸، ص ۵۳) یکی از اصول اولیه اقتصاد سالم حیات و قابلیت رشد و نمو ثروت است، همان طوری که از شرایط اولیه یک اجتماع سالم اقتصاد سالم است. اقتصاد سالم یعنی اقتصاد قائم به ذات و بی عیب و غیرقائم به غیر. جامعه باید بنیه اقتصادی سالمی داشته باشد، مبتلا به کم خونی اقتصادی نباشد و اگر نه، مانند یک مریض کم خون و یا مریضی که دستگاه قلب و جهاز دمویته اش خراب است همیشه مریض خواهد بود. گمان نمی رود هیچ عالم و

بلکه هیچ عاقلی منکر لزوم و ضرورت اقتصاد سالم باشد. از نظر اسلام هدفهای اسلامی بدون اقتصاد سالم غیرقابل تأمین است. اسلام می خواهد که غیر مسلمان در مسلمان تسلط و نفوذ نداشته باشد. این هدف هنگامی میسر است که ملت مسلمان در اقتصاد نیازمند نباشد و دستش به طرف غیر مسلمان دراز نباشد، (مطهری، ۱۳۶۸، ص ۱۸-۱۹)

۷/۱ شاخصه های اقتصاد سالم

مصارفی که در راه بهبود رفاه جامعه انجام می شوند، حلال و مشروع و مصارفی که موجب ضرر و زیان به حقوق جامعه می شوند، حرام هستند. برقراری عدالت، مبارزه با ظلم، ظلم ستیزی، اجرای اصل مساوات، مبارزه با قانون شکنی، مبارزه با رشوه خواری مراعات کرامت انسانها احترام به حقوق مردم تامین سعادت انسانها در دنیا و آخرت، اصالت دادن به تولید، مشارکت دادن مردم در تولید، مبارزه با رانت خواری، اصالت دادن به کار و تلاش، مبارزه با انباشت ثروتهای راکد، مخالفت با اسراف و تجمل گرایی، مبارزه با استثمار و بهره کشی از دیگران، رسیدگی به محرومان و اقشار آسیب پذیر، اهتمام به اصول عدالت اجتماعی، اهتمام به کسب حلال، سربلندی جامعه اسلامی در جهان و... (حسینی نسب، بی تا، ج ۱، ص ۱۷-۱۸)

۸/۱ فعالیت های اقتصاد ناسالم

اقتصاد سالم، زیربنای جامعه سالم است قرآن با تأکید بر داد و ستد مشروع و قانونی، جامعه اسلامی را از هر گونه معاملات غیرقانونی و غیرمشروع و باطل نهی می کند و مسلمانان را به سوی سلامت اقتصادی دعوت می کند ضایع کردن حق مردم در مسائل اقتصادی، یکی از بارزترین نمونه های فساد است. زیرا اقتصاد ناسالم، جامعه را به فساد می کشاند. (قزائتی، ۱۳۸۷، سوره هود) از نظر اسلام هدف های اسلامی بدون اقتصاد سالم تأمین نمی شود (مطهری، ۱۳۶۸، ص ۲۱) ربا، احتکار، کم فروشی، کنز اندوزی، خرید و فروش کالاهایی چون شراب، الات قمار، گوشت خوک و ... که برای مردم مضر است باطل و حرام است با حرص و طمع نیز انسان علاقه دارد که یک روزه ثروتمند شود و ثروت انبوهی را به دست بیاورد. با این حالت مجبور میشود راههای مختلفی را طی کند. خود را به مکر، حيله، کلاهبرداری و نیرنگ آلوده کند و اغلب نیز در این زمینه پیروز و موفق نمیشود؛ چون در تاریخ ثابت شده است که گناه و حالات زشت اخلاقی در عمل پیروزی ندارد. (انصاریان، ۱۳۸۲، ص ۲۳۸)

۹/۱ فعالیت های غیر مجاز اقتصادی در اسلام

برای تحقق اقتصاد اسلامی در جامعه باید ملاک های اسلامی در جامعه تحقق یافته و فعالیت های غیر مجاز اقتصادی در اسلام متوقف شود. بدون شک در مکتب اقتصادی اسلامی مسائل انسانی و مسائل اخلاقی از مسائل اقتصادی جدا نیست و این امر به خلاف مکتب های استکباری است. بسیاری از فعالیت های اقتصادی و درآمدهای را که در مکتب اقتصادی غرب حلال و مجاز شمرده شده در اقتصاد اسلام ممنوع است.

۱۰/۱ شاخصه های اقتصاد ناسالم از منظر آیات و روایات

رباخواری (بقره، آیه ۲۷۵) و بی عدالتی (ابراهیم، ۳۴ و آیات دیگر)، سلطه نابخردان و سفیهان (نساء، آیه ۵) کم فروشی (اعراف، آیه ۸۵)، کنز اندوزی و گردش ناسالم اقتصادی. (حشر، آیه ۷ و توبه، آیات ۳۴ و ۳۵ و... امام رضا(ع) در حدیثی می فرمایند: زمانی که مردمان به کارهای ممنوع دست زدند و هر چه دلش خواست عمل کرد، بدون آن که کسی نظارت کند، مردم همگی به فساد و تباهی دچار می گردند. (صدوق، ۱۳۷۲، ج ۲، ص ۹۹)

امام رضا (ع) خروج سرمایه از چرخه تولید را موجب فساد جامعه می داند. مردم به کنز و جمع اموال نزد اشخاص نیاز ندارند. اموال انباشته شده (کنز)، مایه فساد و طغیان و ظلم است. مال متراکم و انباشته موجب هلاکت فرد و جامعه است.

مجلسی، ۱۴۱۳، ۹۳/۶) علت هلاکت از تکاثر و کنز، در این است که چیزی که مایه صلاح و بقا و پایداری مان است یعنی اموال و سرمایه ها، احتکار می شود و در انحصار اشخاص قرار می گیرد و از دسترس نیازمندان و مصالح کلی جامعه دور نگاه داشته می شود؛ و اینها همه هلاکت و نابودی است. اسراف، مصرف بی رویه مال، استثمار، استئثار، اکتناز، تکاثر، ظلم و ستم گری و حرص در جمع مال مواردی است که جزو اموری هستند که امام (رضاع) آن کارها را نکوهش کرده است. پیامبر اسلام (ص) می فرمایند: «کل حکره تضر بالناس و تغلی السعر علیهم فلا خیر فیها».. هرگونه احتکاری که به مردم زیان رساند و قیمت [کالاها] را به ضرر آنان گران نماید، خیری در آن نیست (تمیمی ۱۳۶۰، ج ۲، ص ۳۵)

۱۰/۱ یافته های تحقیق: آسیبهای اقتصاد مطلوب

در حکومتی اسلامی اگر فساد و بی عدالتی رایج شود دین و ایمان مردم را از بین می برد و حکومت اسلامی را متزلزل می گرداند امام صادق (ع) می فرماید: ان من بقاء المسلمین و بقاء الاسلام ان تصیر الاموال عند من یعرف فیها الحق و یضع فیها المعروف فان من فناء الاسلام و فناء المسلمین ان تصیر الاموال فی ایدی من لا یعرف فیها الحق و لا یضع فیها المعروف؛ (کلینی ۱۳۸۸، ج ۴، ص ۲۵)

مایه ی بقای مسلمانان و بقای اسلام این امت کسانی هستند که می دانند حق و میزان درست در کار مال و مالدار چيست و همواره با آن ثروت کار خیری می کنند و برای خود انباشته نمی کند و زراوندوزی ندارند و مایه فناء اسلام و از میان رفتن مسلمانان این است که ثروت در دست کسانی قرار گیرد که حق تملک آن را نمی دانند و با آن کار خیر نمی کنند و حق مال را نمی پردازند. در حکومت اسلامی بعد مادی و معنوی دارای تعادل است. اقتصاد، هدف نیست، بلکه وسیله است. با این حال، اسلام تأکید فراوانی بر اقتصاد سالم و اسلامی دارد، لذا دولت را موظف کرده است به رفاه عمومی و گسترش اقتصاد و سرمایه گذاری توجه ویژه ای داشته باشد و با برنامه ریزی دقیق و حساب شده برای تقویت بنیه ی اقتصادی تلاش کند چون فساد اقتصادی می تواند عامل نابودی و زوال هر حکومتی گردد حال، با توجه به مطالب بالا می توانیم آسیب های اقتصادی را چنین بر شماریم:

۱/۱۰/۱ ربا

یعنی زیادی، و در اصطلاح عبارت از دریافت بیش از حق خود در داد و ستد یا قرض است. حرام بودن ربا در قرآن و روایات از مسلمات است و جزو گناهان کبیره محسوب می شود. ربا برخلاف نامش، نه تنها موجب زیاد شدن دارایی انسان نمی گردد بلکه به اراده ی خداوند، نابود می شود. رباخواری از نظر قرآن حرام است. وعده آتش برای رباخواران، فرمان دوری گزیدن و نگرفتن ربا به مؤمنان، نافرمانی از دستور او در مورد ترک ربا به معنای اعلان جنگ با خدا و پیامبر (ص) است «یا ایها الذین امنوا لاتاکلوا الربوا اضعافا مضاعفة و اتقوا الله لعلکم تفلحون، و اتقوا النار التي اعدت للكافرين، و اطيعوا الله و الرسول لعلکم ترحمون» (آل عمران ۱۳۰، ۱۳۱، ۱۳۲). «ای کسانی که به دین اسلام گرویده اید ربا مخورید که دایم بهره بر سرمایه افزایش تا چند برابر شود از خدا بترسید و ترک این عمل زشت کنید باشد که سعادت و رستگاری یابید، و بهره یزید از آتش عذابی که برای کیفر کافران افروخته اند و از حکم خدا و رسول او فرمان برید باشد که مشمول رحمت و لطف خدا شوید.» در رابطه با ربای «اضعافا مضاعفة» برخی از مفسران، آن را به «ریح مرکب» تفسیر کرده اند که بعد از پایان دوره اول و تداوم قرض، در مرحله بعد بر سود نیز ربا تعلق می گیرد و این موجب تراکم سرمایه می شود؛ بعد از چند دوره بدهی چند برابر و موجب ورشکستگی بدهکار خواهد شد. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۳، ص ۸۸)

رسول خدا (ص) به حضرت علی (ع) فرمودند: یا علی زمانی بر این مردم می آید که هیچکس از شر ربا در امان نمی ماند و اگر هم ربا خوار نباشد قوائی از ربا دامنگیر او خواهد شد. به خدا قسم، ربا در بین این امت مخفی تر و پنهان تر است از جای رد پای

مورچه در صفا و مروه. بدترین رباها مسخره کردن و کوچک شمردن آبروی مؤمنان است. کسی که ربا را حلال بداند و آنرا بگیرد کافر است و قتلش واجب. (نوری، ۱۴۰۸، ج ۲ ص ۴۷۹)

آثار و نتایج ربا در جامعه

ربا مال را به تدریج از بین می برد؛ زیرا سنگدلی و قساوت را منتشر می سازد. بغض، دشمنی و سوءظن را به ارمغان می آورد و امنیت را تباہ می سازد. افراد را به انتقام به هر وسیله ی ممکن تهییج می کند و به تفرقه و اختلاف دعوت می نماید. بیشتر راه های فساد و درهای زوال مال به وسیله ی آن گشوده می شود. (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۴۴۳)

اگر رباخواری در جامعه ای مرسوم گردد، آن جامعه را به نابودی می کشاند، به طوری که می توان به اختصار به دو اثر آن در جامعه اشاره نمود: سنت و دستور حسنه (قرض الحسنه) که خداوند و ائمه معصومین (علیهم السلام) به آن دستور داده اند از بین می رود و هیچ کس بدون سود به نیازمندی پول قرض نمی دهد و در نتیجه حرام خواری در بین افراد رواج می یابد. ربا، جامعه را نابود می کند. دشمنی ها و کینه را افزایش و فاصله طبقاتی را زیاد می نماید. و بنیان های جامعه در مسیر نابودی سیر می دهد. چون اشتغالی ایجاد نمی گردد، و تعداد بیکاران افزایش می یابد و نهاد خانواده فرو می ریزد (چون درآمدی وجود ندارد) و سرمایه گذاری جهت ایجاد اشتغال از بین می رود.

۲/۱۰/۱ احتکار

در اصطلاح عبارتست از: انبار کردن طعام به منظور گران فروختن. «احتکار عبارت است از کاهش دادن یا متوقف کردن جریان توزیع کالا توسط همه یا برخی از فروشندگان به طور موقت. این اقدام فروشندگان با توجه به وضع بازار و به خصوص تقاضای تحریک شده خریداران به منظور بالا بردن قیمت و درآمد حاصل از افزایش قیمت کالا صورت می گیرد. (محقق داماد، ۱۳۷۵، ص ۴۳)

امام علی (ع) کارگزاران خویش را نیز در مقابله با این عمل ناپسند تشویق می فرمود: بدان که در میان بازرگانان، کسانی هم هستند که تنگ نظر و بد معامله و بخیل و احتکار کننده اند که تنها با زورگویی به سود خود میانداشند و کالا را به هر قیمتی که میخواهند میفروشند که این سودجویی و گران فروشی برای همه ی افراد جامعه زیانبار، و عیب بزرگی بر زمامدار است. پس از احتکار کالا جلوگیری کن که رسول خدا (صلی الله علیه و آله) از آن جلوگیری میکرد... کسی که پس از منع تو احتکار کند، او را کیفر ده تا عبرت دیگران شود، اما در کیفر او اسراف نکن. (نهج البلاغه، نامه ی ۵۳)

نتایج احتکار در جامعه

احتکار مقدمه گران فروشی است. گروهی از بزرگان با استناد به احادیث اهل بیت، گران فروشی را یکی از نشانه های آخر الزمان می دانند: «پیش از ظهور حضرت قائم (عج) از سوی خداوند برای مؤمنان نشانه هایی است. آن ها همان گفته خداوند در سوره بقره، آیه ۱۵۵ است که فرمود: و شما (مؤمنان) را پیش از ظهور قائم (عج) به چیزی از ترس و گرسنگی و کمی دارایی ها و جان ها و میوه ها می آزماییم؛ پس صابران را مؤده ده؛ آن گاه فرمودند:... مراد از گرسنگی، گرانی قیمت هاست و منظور از کمی دارایی ها، کساد تجارت و کمبود درآمد است و مقصود از نقصان جانها، مرگ های فراوان و سریع و پی در پی است و مراد از کمبود میوه ها، کمبود عایدات و محصولات کشاورزی است. پس صابران را بشارت باد به تعجیل ظهور قائم (عج) در آن هنگام.» (مفید، ارشاد، ص ۳۶۱)

۳/۱۰/۱ تورم

«تورم» ریشه بسیاری از ناهنجاری ها و رفتارهای ناپسند در جامعه است و از دیگر موانع اقتصاد سالم، تورم است که پیامدهای زیانبار بسیاری بر جای می گذارد که مهم ترین آن ها، تأثیر بر سطح زندگی مردم، مختل کردن نظام تولید و سرمایه گذاری، به وجود آوردن رانت های اقتصادی و تشدید مفساد اقتصادی است. در صورتی که اگر تورم در جامعه مهار شود، اقتصاد از ثبات برخوردار می شود و منتج به اوضاع اجتماعی بهتر برای افراد جامعه می گردد. امام علی (ع) برای جلوگیری از ایجاد تورم، خود از قیمت ها در بازارها سؤال می کرد و افرادی را برای نظارت بر قیمت ها و کنترل بازار می گماشت (حسینی، ۱۳۸۵، ۷/۳۳۲ و ۳۳۳)

سه عامل مهم در رفع تورم

الف. کنترل قیمتها؛ گران فروشی و بالا بردن قیمتها از سوی فروشندگان، قدرت خرید بسیاری از افراد را کم میکند. کنترل قیمتها و متعادل کردن آنها از سوی مسؤولان امر، رضایت بخش وسیعی از افراد جامعه را از نظام اسلامی در پی دارد. امیرالمؤمنین(علیه السلام) در این زمینه به مالک اشتر هشدار میدهد: ... باید خرید و فروش در جامعه اسلامی به سادگی و با موازین عدالت انجام گیرد، با نرخهایی که بر فروشنده و خریدار زیانی نرساند. (نهج البلاغه نامه ۵۳)

ب. برخورد با محتکرین؛ احتکار از جمله آفتهای جدی اقتصاد جامعه و از عوامل سایش و کاهش قدرت خرید و تأمین مایحتاج مردم است. امیرالمؤمنین(علیه السلام) با محتکران برخورد مینمود و در صورت اصلاح نشدن، آنها را تنبیه میکرد و اجناس احتکارشده به دست آنها را کشف و ضبط مینمود.

کارگزاران خویش را نیز در مقابله با این عمل ناپسند تشویق مینمود: بدان که در میان بازرگانان، کسانی هم هستند که تنگ نظر و بد معامله و بخیل و احتکار کنندگانند که تنها با زورگویی به سود خود میاندیشند و کالا را به هر قیمتی که میخواهند میفروشند که این سودجویی و گران فروشی برای همه ی افراد جامعه زیانبار، و عیب بزرگی بر زمامدار است. پس از احتکار کالا جلوگیری کن که رسول خدا(صلیالله علیه و آله) از آن جلوگیری میکرد... کسی که پس از منع تو احتکار کند، او را کیفر ده تا عبرت دیگران شود، اما در کیفر او اسراف نکن. (نهج البلاغه، نامه ی ۵۳)

ج. حمایت از تجار و صاحبان صنایع و تولید کنندگان و نظارت بر آنها؛ اگر این قشر از اجتماع تحت نظارت و حمایت نظام نباشد، ممکن است موجب بالا رفتن قیمتها بشوند. امام باقر(علیه السلام) میفرماید: به درستی که علی(علیه السلام) به فرماندهان لشکرها می نوشت: شما را به خدا سوگند، مبادا کشاورزان از جانب شما، مورد ستم واقع شوند. (مجلسی، ج ۱۰۰، ص ۳۳)

۱۱/۱ راهکارها و سفارش های اسلام

اقتصاد سالم زمینه ساز تقویت روحی و روانی افراد در اجتماع می باشد؛ آن سان که فشارهای روانی اقتصادی مردم را از بین می برد و بهداشت روانی اقتصادی آنان را در این زمینه تقویت و یا تأمین می کند. از دیدگاه اسلام، چگونگی و مقدار مصرف، بر اساس معیارها و اصولی مشخص می گردد که به مهم ترین آن ها عبارتند از: اصل رعایت حلال و حرام، اصل قناعت و اصل زهد و ساده زیستی. فرایند مصرف، با آفت ها و آسیب هایی از قبیل، اتراف، اسراف، و... رو به رو است. در فعالیت های اقتصادی، مانند سایر امور زندگی، باید میانه روی را رعایت نمود. برای این که جامعه از مرز فقر به نقطه تعدیل ثروت نزدیک شود باید فرهنگ و روحیه تلاش سالم و سازنده برای کسب دارایی های حلال در جامعه ترویج شود. فرهنگ غنی اسلام و سیره معصومین(ع) مملو از پیام هایی در جهت ایجاد همت های بلند برای ساختن یک اقتصاد سالم است. اقتصادی که مبتنی بر تولید و نه ثروت اندوزی باشد. کارسازترین شیوه برای توسعه اقتصادی و اجرای عدالت اجتماعی و آزاد کردن جامعه از تمرکز قدرت و اعمال سلطه شیوه تعاونی است. استفاده از یک شیوه تعاونی منطبق بر احکام اسلامی در حقیقت تبلوری از شعارهای محوری یک جامعه اسلامی و پرهیز از دژ بلند دولت سالاری و جلوگیری از سقوط در رخنه باز سرمایه داری و تکثر ثروت در دست اقلیتی خواهد بود. کاربرد شیوه

تعاونی به عنوان یک تاکتیک اجرایی نظام اقتصادی اسلام تضمین کننده و تداوم بخش ارزش ها و آرمان های استقبال اقتصادی، عدالت اجتماعی، آزاد کردن جامعه از تمرکز قدرت و اعمال سلطه گروهی بر گروه دیگر و محدود کننده استثمار ثروت در دست معدودی از افراد خواهد بود.

۱۲/۱ سلامت جامعه در گرو سلامت اقتصاد

پیوستگی عمیقی میان سلامت اقتصادی و سلامت اعتقادی، اخلاقی و اجتماعی جامعه وجود دارد؛ زیرا اگر روابط مالی و اقتصادی جامعه براساس صحیح و درستی استوار نباشد و اقتصاد جامعه از فساد و نابسامانی رنج ببرد، جامعه گرفتار یک بحران هویت در انسانیت خود می شود و از هویت انسانی بیرون رفته و تبدیل به جامعه غیر ماندگار در زمین می گردد که نه تنها می بایست نابود شود بلکه خود به خود سنت و قانون الهی نیست و نابود می شود. در حقیقت جامعه با رویکرد اقتصادی ناسالم گرفتار یک نوع خودکشی و انتحار خواهد شد؛ و نه تنها نابودسازی فردی و شخصی افزایش می یابد بلکه انتحار اجتماعی و نابودی آن حتمی است اقتصاد فاسد، اجتماع را به نابودی و سقوط می کشاند. خداوند در قرآن به این اصل توجه داده و جامعه را از گرفتاری در بحران این چنینی باز می دارد. تصرف های باطل در اموال دیگران که نشانه ای از فساد اقتصادی و روابط ناسالم مالی جامعه است، زمینه بروز بحران های اجتماع و سقوط جامعه ها را در پی دارد: خداوند می فرماید: «لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بِالْبَطْلِ... وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ» (نساء/ ۲۹) تصرف های مالی فاسد و نامشروع را در میان خود انجام ندهید... و خود کشی نکنید خرید و فروش اجناس بیبوده، قمار و ربا مصادیقی از این تصرفات باطل و فاسدی است که زمینه های فساد اجتماعی جامعه و نابودی آن را فراهم می آورد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۳، ص ۳۹۴ - ۳۹۷)

۱۳/۱ نتایج فساد اقتصادی

افساد اقتصادی موجب خالی شدن خزانه از بیت المال و جمع شدن ثروت به دست اغنیا و مفسدان اقتصادی می شود و باعث می شود اموال تنها در دست ثروتمندان به گردش درآید نه عموم مردم؛ یعنی اموال و ثروت متمرکز در دست گروهی محدود می شود. اگر حاکمیت سرمایه داری در جامعه اتفاق بیفتد نیکی و نیکوکاری از جامعه رخت برمی بندد، فساد اخلاقی گسترش می یابد، رشوه رواج پیدا می کند وقتی پول و نان حرام در زندگی افراد آمد انواع فساد اخلاقی رواج پیدا می کند. فساد اقتصادی سبب رواج فقر و افزایش شکاف بین فقیر و غنی می شود، همچنین فساد اقتصادی باعث می شود افراد نیک جامعه کنار گذاشته شده و افراد نالایق بر سر کار آیند؛ لذا می توان گفت بدترین و بزرگترین فسادها، فساد اقتصادی و مالی است.

۱۴/۱ اختلال در شریان اقتصادی جامعه

هر عمل پنهان یا آشکاری که موجب اختلال در جریان حیات اقتصادی جامعه گردد یا از سرعت و یا از کیفیت تولید و خدمات بکاهد و یا موجب ناامنی یا رکود اقتصادی یا کسادی گردد فساد محسوب می گردد و عامل آن مستحق مجازات است. قرآن کریم در آیات ۱۸۲ تا ۱۸۴ سوره شعرا مصادیقی از اختلال در حوزه کسب و کار مردم را بیان نموده و مرتکبین آنها را مفسد فی الارض معرفی می نماید. مفسرین در توضیح این آیات گفته اند: منظور کم گذاردن ظالمانه از حقوق مردم است و گاهی به معنای تقلب و نیرنگی که منتهی به تزییع حقوق دیگران می گردد. بنابراین، آیه دارای معنی وسیعی است که هرگونه غش و تقلب و تزویر و خدعه در معامله یا تولید و توزیع را شامل می شود. بنابراین عبور از آسیب های اقتصادی نیازمند همدلی و هماهنگی امت و حکومت و ملت است. بنابراین، شناخت آسیبهای اقتصادی می بایست ملت و دولت را متحد کند تا سرمایه ها و ثروت را به درستی در چرخه تولید ثروت قرار دهند و اجازه ندهند تا کمترین انحرافی در حوزه های تولید تا مصرف به وجود آید. هرگونه اختلال و خلل و فساد و فساد در این حوزه ها به معنای دوری از مسیر پیشرفت و فقدان و یا کاهش رشد اقتصادی است.

اصلاحات دایمی و نظارت همیشگی برای دوری از فساد لازم و ضروری است و نمی توان با دور زدن قانون و سلب اعتماد اجتماعی به پیشرفت اقتصادی دست یافت.

نتیجه گیری

اقتصاد در هر جامعه ای مانند خون است در بدن. یک اقتصاد سالم همانند خون سالم است، و اقتصاد ناسالم همانند خون کثیف و آلوده. هر نظام منسجم اقتصادی در طول زمان بر اثر ایجاد برخی مسائل، دچار آسیب هایی می گردد که باعث پایین آمدن پویایی و رشد اقتصادی جامعه می شود آسیب های متعددی می تواند نظام اقتصادی اسلامی را از حرکت رو به شتاب خود بازدارد باعث تضعیف چرخش طبیعی اقتصاد می شود و موجبات سلب امنیت روانی جامعه را فراهم می نماید از نظر قرآن، مهم ترین اموری که اقتصاد اجتماع را با مشکل، مواجه می کند و می تواند تاثیرات مخرب و زیانباری را بر جا گذارد، ضعف در اقتصاد، سستی در دین، و نابودی فرهنگ و هویت ملی اسلامی را به دنبال خواهد داشت نیکی و نیکوکاری از جامعه رخت برمی بندد، فساد اخلاقی گسترش می یابد، رشوه رواج پیدا می کند فساد اقتصادی سبب رواج فقر و افزایش شکاف بین فقیر و غنی می شود؛ آموزه های اسلامی، در تدوین شاخصه ها و مختصات اقتصاد سالم، عواملی چون، صرفه جویی و اعتدال در مصرف، اهتمام به اجرای عدالت و پرهیز از رباخواری را از اصلی ترین شاخصه های اقتصاد سالم معرفی کرده است و موانع تحقق آن را اشرافی گری، احتکار، اختلاس، اسراف گرایی، ربا و رباخواری، رشوه و رشوه خواری و انباشت ثروت های راکد معرفی کرده اند که باید همگان، در رفع موانع تحقق اقتصاد سالم گام بردارند. این آسیب ها دین و زندگی انسانی را از بین می برد؛ و اقتصاد را از حالت رشد و شکوفایی به اقتصاد بیمار تبدیل می کند که نه تنها قوام نخواهد یافت بلکه از درون فرو می پاشد؛ زیرا هیچ عمل اقتصادی واقعی انجام نمی گیرد و ثروت از گردش سالم تولید خارج شده و به سمت خدماتی ویرانگر و واسطه گری می رود که اقتصاد را می پوساند و به فرسایش می برد. بنابراین رشد اقتصادی در جامعه اسلامی وقتی محقق خواهد شد که افراد آن جامعه همیشه به تعالیم الهی، و قوانین دین مبین اسلام در مسائل اقتصادی و مدیریتی که همان سنت پیامبر اکرم (ص) و ائمه اطهار (ع) است، احترام گذاشته و خالصانه به آنها عمل کنند.

فارسی

- ۱- قرآن کریم (ترجمه ناصر مکارم شیرازی) قم، دارالقرآن الکریم دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی
- ۲- احمدی، محمد طاهر، محمدی، محمد صادق و قائد، ابراهیم (۱۳۹۸) اقتصاد مقاومتی، شاخص ها و الزامات از منظر قرآن و اهل بیت (ع). دومین کنفرانس بین المللی در مدیریت کسب و کار و اقتصاد. تهران
- ۳- انصاریان، حسین؛ (۱۳۸۹) حلال و حرام مالی، قم، انتشارات دارالعرفان
- ۴- پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، (۱۳۹۳) درآمدی بر اقتصاد اسلامی، تهران، ناشر، انتشارات سمت
- ۵- جمعی از مؤلفان (بی تا) مجله فقه اهل بیت علیهم السلام (فارسی)، قم: مؤسسه دائرة المعارف فقه اسلامی مذهب اهل بیت
- ۶- حائری، محسن، (۱۳۷۸) اندیشه های اقتصادی در نهج البلاغه، ترجمه عبدالعلی آل بویه لنگرودی. تهران: بنیاد نهج البلاغه
- ۷- حسینی، سیدرضا (۱۳۸۵) الگوی تخصیص درآمد نظریه رفتار مصرف کننده مسلمان چاپ اول، تهران، مرکز نشر پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی
- ۸- حسینی نسب، سید رضا (۱۳۷۹) مبانی اقتصاد اسلام، ی. چاپ اول، تهران، مرکز نشر پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

۹- خسروی، رضا و نجف لک زایی، ۱۳۹۵، «امنیت اقتصادی از دیدگاه امام علی(ع) با تأکید بر عهدنامه مالک اشتر»، پژوهش های نهج البلاغه، ش ۵۰، ص ۱۰۷۱۳۳.

۱۰- دشتی، محمد (۱۳۸۱) نهج البلاغه، ترجمه مشهد: نشر سنبله، چاپ دوم

۱۱- طباطبائی، سید محمد حسین، (۱۳۷۴) تفسیر المیزان، ج ۵، مرکز فرهنگی رجاء، چاپ چهارم

۱۲- عیوضی، غلامحسین، ۱۳۹۲، جهاد اقتصادی از منظر مقام معظم رهبری، چ دوم، قم، مرکز پژوهش های اسلامی صداوسیما.

۱۳- قرائتی، محسن، (۱۳۸۷) تفسیر نور، تهران، مرکز فرهنگی درسهایی از قرآن

۱۴- کرمی، محمد مهدی و پورمند(نبی زاده) (۱۳۹۰) محمد: مبانی فقهی اقتصاد اسلامی چاپ یازدهم، تهران، انتشارات سمت

۱۵- لیراوی، صادق و همکاران، ۱۳۹۲، مبانی، الزامات و موانع جهاد اقتصادی، چ دوم، قم، مرکز پژوهش های صداوسیما.

۱۶- محقق داماد، سیدمصطفی، (۱۳۷۵) تحلیل و بررسی احتکار از نظر گاه فقه اسلام، تهران، نشر اندیشه های نو در اسلام

۱۷- مطهری، مرتضی (۱۳۶۸) نظری به نظام اقتصادی اسلام چاپ اول، قم، صدرا

۱۸- معین، محمد (۱۳۷۱) فرهنگ فارسی معروف به فرهنگ معین، تهران: انتشارات امیر کبیر

۱۹- مفید، محمد بن محمد نعمان (شیخ مفید) ارشاد، قم، مؤسسه النشر الاسلامی

۲۰- مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۶۰، خطوط اقتصاد اسلامی، ناشر: مدرسه الامام علی بن ابی طالب (ع)

۲۱- و همکاران (۱۳۷۴) ، تفسیر نمونه، تهران دارالکتب الاسلامیه

۲۲- و جمعی از فضلا (۱۳۹۰)، پیام امام امیر المومنین علیه السلام، قم، انتشارات امام علی بن ابیطالب (ع)، چاپ اول

۲۳- موسوی خمینی(ره)، روح الله، (۱۳۷۱) صحیفه نور، مجموعه رهنمودهای امام خمینی، چاپ اول، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

۲۴- هادوی تهرانی، مهدی (۱۳۷۸) مکتب و نظام اقتصادی اسلام، بی جا مؤسسه فرهنگی خانه خرد، چاپ اول

منابع عربی

۲۵- ابن منظور، (۱۹۵۵م) لسان العرب بیروت: دارالبیروت للطباعة و النشر

۲۶- برقی. ابی جعفر احمد بن محمد (۱۴۱۶ ق) المحاسن، تحقیق: سید مهدی رجائی، قم، الجمع العاملی لاهل البيت عليهم السلام

۲۷- تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد (۱۳۶۰) غَرَرُ الْحِکْمِ وَ دُرَرُ الْکَلِمِ تحقیق میرجلال الدین المحدث - چاپ سوم تهران دانشگاه تهران.

۲۸- جوهری، اسماعیل بن حماد (۱۳۷۶)، الصحاح بیروت، چاپ اول، دار الکتب

۲۹- حرانی، ابن شعبه (۱۳۹۴) تحف العقول؛ قم: انتشارات بصیرتی

۳۰- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۳۷۴)، ترجمه و تحقیق مفردات الفاظ قرآن، چاپ اول، تهران: مرتضوی

- ۳۱- سعاد ابراهیم ، صالح(۱۴۰۶) *مبایذ النظام الاقتصادي الاسلامی و بعض تطبيقاته*، اول، قاهره، دار الضیاء
- ۳۲- صدوق،(۱۳۷۲) عیون اخبار الرضا ، ترجمه ی علی اکبر غفاری، تهران ، نشر صدوق
- ۳۳- کلینی، محمد بن یعقوب.(۱۳۸۸ق.). *کافی*. تحقیق علی اکبر غفاری. چاپ سوم. تهران: دار الکتب الإسلامیة.
- ۳۴- مجلسی،محمد باقر (۱۴۱۳) بحار الانوار، بیروت، دار احیاء التراث العربی، چاپ اول
- ۳۵- مصطفوی، حسن (۱۳۶۰) *لتحقیق فی کلمات القرآن الکریم*، تهران، ترجمه و نشر کتاب
- ۳۶- نوری، حسین (۱۴۰۸) *مستدرک الوسائل*، ، چاپ اول، قم،موسسه آل البيت الاحیاء التراث
- ۳۷- نوری ، حسین ، وسایل الشیعه موسسه آل البيت (ع) الاحیاء التراث